

פירוש ספר יונה

לפני כשנה הודיע לי ידידי היקר ד"ר אליוט בונדי מניו-יורק על קיומו של כת"י בלשון הקודש של פירוש זקנו רבי שמשון רפאל הירש זצ"ל לספר יונה, ועודדני להביאו לפרסום ב"המעין"¹. התברר שכתב היד נמצא כעת במכון לכתבי יד שבבית הספרים הלאומי בירושלים, וקיבלתי את אישור מנהליו לפרסמו על דפי "המעין"². כותרת כתב היד הינה: "פירוש הנביא יונה, ע"פ הרב מו"ה שמשון הירש נר"ו³. כותרת זו מתאימה להנחה שהדברים נרשמו על ידי אחד משומעי השיעורים, שסיכם בלשון הקודש (לעיתים בסגנון מעט לא ברור) את הדברים ששמע בשפה גרמנית (הכותב אף השאיר מילים בודדות בשפה זו). בדרך כלל מדובר בפירוש קצר, ולעיתים הוא מאריך מעט; בשני מקומות בתוך הפירוש מתקבל הרושם שרשר"ה הרחיב בנושא במקום אחר או בשיעור אחר שאינו נמצא לפנינו, וחבל על דאבדין. כתב היד משתרע על פני עשרה עמודים. חמשת העמודים הראשונים כוללים את דברי הפירוש לספר יונה, בשני עמודים נוספים ישנו "ביאור על קורבת המלות" אור, יאיר, יום, ים, נר, ניר,⁴ נהרה, נסך, מסכת, ובסוף הערה קצרה על מסעי הצלב בשנת תתק"ו. בעמוד חדש נמצא המשך ביאור השורשים רעע ורוע, ובקטע נוסף ביאור השורשים מגג, מכך, מקק ומי"י⁵. בעמוד האחרון מופיע קטע בן ארבע שורות הכולל בעין קבלת עול מלכות שמים, כפי שנמצא בתחילת הפירוש לספר בראשית⁶.

- 1 יישר חילו לאורייתא. לע"ע לא מצאתי התייחסות לפירוש זה על ספר יונה אצל כותבי קורותיו של רשר"ה, כולל בביבליוגרפיה הגדולה של כתבי הרב הירש פרי עטו של ר' ה' אייזנמאן מפפד"מ, שי"ל בשנת תרס"ח בגליון היובל של כתב העת Israelit לרגל יום ההולדת ה-100 של רשר"ה (עיי"ש מחלקה א' עמ' 56-51).
- 2 כת"י Heb 8°2762. חובה נעימה לי להודות לגב' יעל אוקון, המנהלת בפועל של מחלקת כ"י והמכון לתצלומי כ"י עבריים שבספריה הלאומית, על מתן האישור לפרסום, ולידידי ר' בנימין ריצ'לר, לשעבר מנהל מחלקת כ"י והמכון, על עזרתו ועל השלמת מעט פרטים אודות כתב היד - לפי דבריו הגיע כת"י לירושלים יחד עם אלפי מסמכים יהודיים שניצלו מן השואה. תודה גם לידידנו ד"ר גבריאל ברויאר אשר ראה את כת"י עוד לפניי, ולד"ר עזרא שבט. תודה מיוחדת לרב יואל קטן על הערותיו והארותיו, ועל הבאת דברים אלה לידי גימור נאה כדרכו במלאכת עריכת 'המעין'.
- 3 מעניינת העובדה שגם כאן נתכנה רבנו בשם "ר' שמשון הירש" ללא התוספת "רפאל", שם אביו, כפי ששמו מובא למשל בתשובות של רבו בעל 'ערוך לנר' אליו. אולי גם כאן יש רמז לכך שמדובר כאן בסיכום של שיעורים שנתן רבנו בצעירותו, לפני שדבק בו השם "שמשון רפאל".
- 4 התיבה לא ברורה, נראה שהאות השניה היא נו"ן והרביעית רי"ש.
- 5 וברצות ה' נעייך בקטעים הללו במועד אחר.
- 6 וז"ל: "בראשית ברא - בזה הונחל לנו ענין נכבד, שהשב"ה [שהשם ברוך הוא] הוא תהלתנו,

השווינו את דברי רש"ה עם פירושו המקיף של בנו הבכור, רבי מנדל הירש זצ"ל⁷, לספר יונה, הן למהדורה המקורית בשפה הגרמנית והן לתרגום העברי⁸. תרגום זה הינו פרי לימודו וכשרונו של האי גברא עניו וחכים ר' יצחק משה פרידמן ז"ל מפ"ת-ירושלים⁹. במהלך השוואת שני הפירושים התברר שכדרכו בקודש¹⁰ גם בפירוש ספר יונה הלך הבר"ה בעקבות אביו רש"ה. לכן שילבנו בהערותינו את אותם הפירושים של רמ"ה שהינם לדעתנו הרחבה או השלמה של דברי אביו, וצינינו אותם כדברי רמ"ה. הוספנו לפירוש הערות, אך לא פירוש לפירוש¹¹; מטרתן של הערותינו הינן להראות איך שדבריו של רבנו הגדול הרש"ה מבוססים על דברי קדמונינו, מחו"ל ועד לרבנותינו

הוא אלקינו הבורא את כל העולם כולו וגם אותנו, ושהעולם איננו קדמון כ"א ברוי [ר"ל נברא]; לשון זה נמצא בספרי זוטא פרשת שלח טו, מ ד"ה והייתם קדושים] והוא בראו. הקב"ה הנחיל לנו את תורתו הקדושה, אותו נעבוד ואליו נקוה ואליו נתפלל, אשר לו הארץ ומלואו תבל וכל יושבי בה (תהלים כד, א), הוא הנוטה כדוק שמים (ישעיהו מ, כב), אף ידי עשתה ארץ (ישעיהו מח, יג), ואם תעיין בפרשת מעשה בראשית"ל... ע"כ, וחבל על דאבדין. הקטע במתכונת זו אולי שימש כבסיס וכקו מנחה לדברי הפתיחה לביאור על ספר בראשית כפי שהם נמצאים לפנינו (ואולי גם עובדה זו מחזקת את ההשערה שפירוש זה הוא מתקופה קדומה יחסית בחיי הרש"ה).

7 פירושו לספר יונה הופיע בתחילה במסגרת "סדר ההפטרות, מתורגם ומבואר מאת כמוהר"ר מנדל בן כמוה"ר רש"ר הירש" (פרנקפורט תרנ"ו), ושנית במסגרת פירושו הארוך של רמ"ה לתרי עשר (פרנקפורט תר"ס).

8 מהדורה ראשונה (בראשית ושמות, ירושלים תשנ"ב) מהדורה שניה (לכל השנה, ירושלים תשנ"ו). תודה מיוחדת לגב' אילנה דנא על עזרתה באיתור המהדורות העבריות של פירוש ההפטרות של ר' מנדל הירש, שהיום הפכו לספרים יקרי מציאות.

9 היה ידיד, מורה וחבר בלימוד התורה במשך שנים רבות של דודנו ר' מרדכי מקס אנסבכר מפ"ת, זכר שניהם לברכה. ר' יצחק פרידמן תרגם לעברית גם את ה"דיוקים" לספר משלי (לר' פנחס וואלף מפ"ת, לוד תשמ"ז), פירוש סדור תפלות ישראל לרש"ה (ירושלים תשנ"ב), שאגב גם הוא במקורו נערך ע"י רמ"ה, וכן את הספר חורב לרש"ה (ירושלים תשס"ז). ב'המעין' פירסם בהמשכים תרגום של שישה פרקים מתוך הערותיו של רש"ה על הספר 'דברי ימי היהודים' של ההיסטוריון המשכיל גרץ (בגליונות מא, ב - מב, ג; טבת תשס"א - ניסן תשס"ב).

10 כך מציין אחיו, ר' מרכוס הירש, בסוף דברי ההקדמה לפירוש נבואת ישעיה הנביא על פי דרך החקר של אביו רש"ה (פרנקפורט תרע"א). כעין זה גם העיר ר' יצחק פרידמן בדברי ההקדמה, שבפירוש ההפטרות הנחילנו ר' מנדל הירש את אחד משיירי הקניינים הרוחניים של בית הרב שמשון רפאל הירש. כך גם נשמע מדברי הזיכרונות של תלמידו הדגול מורנו ר' יעקב רוזנהיים.

11 ניסינו ללכת בדרכי רש"ה באחת מתשובותיו אל חברתנו נוער, ששאלה את דעתו אודות עריכת שיעור שבועי בני"ד. בתשובתו רש"ה מדגיש שלימוד אמיתי של ספרי נו"כ מבוסס בראש ובראשונה על עיון ולימוד מעמיק של מקורות חז"ל, ולימוד נ"ך אינו יכול להיות רק לימוד שטחי של ההיסטוריה הלאומית, הדתית או הצבאית של עם ישראל בהתבסס על לימוד מובנו החיצוני הפשוט של הכתוב. במטרה להקל על לימוד מעמיק נוסף, ברצוני לציין את עיקרי המקורות בדברי חז"ל המאירים את ספר יונה ונבואתו: מדרש תנחומא ויקרא סי' ח, פרדר"א פרק י' בחמישי ברח יונה, זוח"א לך לך פד ע"ב, חיי שרה קכא ע"א, זוח"ב בשלח מז ע"ב, ויקהל קצז ע"א, תקו"ז תי' כא (נג ע"ב), רבנו בחיי בכד הקמח כפורים

הראשונים וגדולי האחרונים, זאת מתוך כוונה לעודד את הלומד לעיין מעמיק נוסף בדברי רש"ה¹², בדברי רז"ל ובתורה"ק בכלל. יהי רצון שפירסום הדברים יהיה לנחת רוחם ולעילוי נשמתם של רבנו רש"ה ושל בנו רמ"ה זצ"ל, ושנבואת יונה תדריך אותנו לא רק בענין התשובה כמקובל – כי אם גם לדעת מהי דרכו של עבד ה' כפי שנקרא יונה (עי' להלן בהקדמת המחבר), ושיקיימו בדברים אלו דברי ר' יוחנן משום רבי שמעון בן יהווצדק: כל מי שנאמרה הלכה בשמו בעולם הזה – שפתותיו דובבות בקבר, שנאמר (שה"ש ז, י) דובב שפתי ישנים¹³.

שמעון בולג

[הקדמה]

הספר הזה הוא קל להבין בדרכי הלשון ומעט בו מילות זרות או בלתי נמצאות, והקשה בו הוא תוכן המעשה, כי מצאנו נביא ה' מקרב ישראל מתנבא על בבל, מצאנו נביא בורח מלפני ה'¹⁴ והוא – כפי הנראה – לא ידע כי אין לנוס מפניו וכי הוא נמצא בכל מקום¹⁵, מצאנו נביא מתעצב אל לבו על כי אבד קיקיון לסוכתו, ואם לא היינו יודעים דבר עליו חוץ מזה – היה קרוב הדבר לחשוב אותו לרשע¹⁶. אבל מצאנו בספר מלכים כי יונה בן אמיתי התנבא על ירבעם בן נבט מלך ישראל

א, והאלישיך הק' בפירוש האחר על נבואת יונה על דרך האמת (מודפס במקביל לפירוש ע"ד הפשט). כל אלה בנוסף לדברי רבותינו, החל מדברי הראשונים ועד לספרו של ר"י בכרך ז"ל 'יונה בן אמיתי ואליהו'.

12 וכמו שנהג לומר מו"ר הרב שלמה אהרמן: "מוטב להעמיק בלימוד דברי רש"ה מאשר להרבות דברים על רש"ה"!!!

13 סנהדרין צ, ב, וכן במדרש שמואל פרק יט, ובירושלמי שקלים פ"ב ה"ה.

14 חז"ל מציינים שהיו נביאים שבקשו שלא לקבל את שליחות ה', כמובא בשמו"ר פרשת שמות פ"ד סי' ג: "כמה ביקש יונה שלא לקבל את שליחותו של הקדוש ברוך הוא, שנאמר וירד יפו וימצא אניה באה תרשיש, והלך בעל כרחו, שנאמר ויקם יונה וילך אל נינוה. כמה ביקש ירמיה שלא להתנבאות, ונתנבא שלא בטובתו, שנאמר (ירמיה א, ז) אל תאמר נער אנכי כי על כל אשר אשלחך תלך. כמה סירב משה שלא לילך בשליחותו של הקדוש ברוך הוא, שנאמר (שמות ד, יג) שלח נא ביד תשלח, ולבסוף הלך בעל כרחו, שנאמר (וישב משה וילך) [וילך משה וישב] אל יתר חותנו". ובמעט שינוי לשון גם במדרש אגדה במדבר ל, יא: "שלושה המה שמיאנו בשליחותו של מקום" וכו'.

15 וכבר העיר על כך ראב"ע בתחילת פירושו: "יש לתמוה, איך יעלה על לב חכם שידע השם ומעשיו שיחשוב לברוח מפניו, והוא בידו והכל מלא כבודו, ואיך יתנבא מורה פי השם והוא כתוב כי הוא הנביא... ועתה הנה ראינו שלא היה משה רוצה ללכת בשליחות השם להוציא עמו, ואף כי יונה שילך להשיב אל נינוה. וככה אמרו חכמינו שתבע כבוד הבן [עי' בהרחבה במכילתא פרשת בא מסכתא דפסחא פ"א ד"ה בארץ מצרים, אדר"ן פרק מז ועוד]. וכבר דנו רבותינו באריכות בשאלה מה חשב יונה הנביא בברוחו, ראה על כך במכילתא ריש פרשת בא ובמדרשים, ובשו"ת הרדב"ז סי' תתמב (סוף ח"ב), במדרש תלפיות לר' אליהו הכהן בענין יונה, ובספר באר יצחק עפשטיין על ההפטרות (אפענבאך תפ"ט, קסג ע"ב) להפטרות מנחה של יוה"כ (ותמצית פירושו מובא בנחל שורק לרבנו החיד"א שם סי' ב).

16 כך גם מביא בנו של רבנו, ר' מנדל הירש (רמ"ה) בפירושו להפטרות: בגלל נסיונו המוזר

כי ירחיב את גבולו עד הנהר, עיי"ש¹⁷, ופה כינה הכתוב אותו 'עבדו', רצונו כי הוא עבד נאמן לשליחות ה', שהיא המעלה הגדולה מכל מה שיוכל האדם להשיג, אף כי משה רבנו לא עמד במעלה גדולה מזו¹⁸, וגם ישעיהו¹⁹ ודוד²⁰ נקראו כן.

הנראה יותר נכון הוא, כי סיפר לנו הכתוב את לימוד²¹ יונה בן אמיתי להיותו נביא, ולהשיגו המדרגות הגדולות שצריך הנביא להשיג, והמה נאמרים בדברי חז"ל²², גם בספרי האחרונים ה"ה הרמב"ם ז"ל²³ גם הרשב"א²⁴ ז"ל שצריך הנביא

לברוח מהמשימה שה' הטיל עליו, ולא עוד אלא גם בגלל עמדתו לגבי יחסו של ה' שניחם על הרעה אשר דיבר להביא על נינוה, עלולים אנו לשער בנפשנו תדמית בלתי נכונה של אישיותו של הנביא, אלמלא המסופר במל"ב יד, כה, כמובא בהערה הבאה. מכאן מסיק רמ"ה שיונה עבד ה' דיבר גם בהזדמנויות אחרות בשם ה', אעפ"י שלא נשתמרו דבריו. ומכאן שרשאים אנו לראות בשליחות יונה לנינוה את דבר ה' הראשון אליו.

17 מל"ב יד, כה: 'הוא השיב את גבול ישראל מלבוא חמת עד ים הערבה כדבר ה' אלהי ישראל אשר דבר ביד **עבדו** יונה בן אמתי הנביא אשר מגת החפר". ועי' בסדר עולם רבא יח-יט ובמפרשים שם. ועי' ביבמות נח, א על דעתו של ר"ע בענין הנבואות שהתנבא יונה: ויהי דבר ה' אל יונה שנית לאמר, שנית דברה עמו שכינה, שלישיית לא דברה עמו שכינה. וראה בפירושו הנצי"ב למכילתא ריש פרשת בא, שנית נדבר עמו ולא שלישיית, פירוש בדיבור, אלא באמירה שהוא קל מדיבור. ומיושב כל קושיות התוס' יבמות צח ע"א בד"ה על ובד"ה רנב"י. ועי' בב"ר פ' לך לך פמ"ד ס' ו: עשרה לשונות נקראת [נבואה], נבואה... דבור אמירה... ואיזו היא קשה שבכולן... רבי יוחנן אמר דבור שנאמר (בראשית מב, ל) דבר האיש אדוני הארץ אתנו קשות. עכ"ל הנצי"ב.

18 ובצורה דומה מביא רמ"ה בסוף פסוק א, שמכך שבספר מלכים דלעיל יונה הנביא נתכנה בתואר "עבד ה'", התואר הכי נעלה שניתן להאציל על האדם, מכאן שספר יונה מהווה את תיאור חינוכו של יונה לנביא.

19 עי' ישעיהו כ, ג: ויאמר ה' כאשר הלך **עבדי** ישעיהו ערום ויחף שלש שנים וגו'.

20 עי' מל"א יא, יג: שבט אחד אתן לבנך למען דוד **עבדי** ולמען ירושלם אשר בחרתי וכן שם בפס' לד, לח ועוד ועוד.

21 במובן של דרך הכשרתו, כפי שהוזכר לעיל בהע' 18.

22 עי' שבת ל, ב: ללמדך שאין שכינה שורה לא מתוך עצבות... אלא מתוך דבר שמחה של מצוה וכו'. ובתיקוני זוהר תקונא חד סר כו ע"ב: ואית היכלא דנבואה דלא מתפתחא אלא לבר נש דהוה חכם גבור ועשיר, ועוד. ועי' בהערה הבאה ובהע' 25 להלן.

23 עי' הל' יסודי התורה פ"ז ה"א ששם מונה הרמב"ם את החכמה בלבד, ובלחם משנה שם: יש תימא על רבינו למה לא הזכיר גבור בכח ועשיר ועניו דאיתא פ"ד דנדריים (לח, א: אמר ר' יוחנן, אין הקדוש ברוך הוא משרה שכינתו אלא על גבור ועשיר וחכם ועניו, וכולן ממשנה), ועוד אמרו בפרק המצניע (שבת צב, א) אין השכינה שורה אלא על חכם גבור ועשיר ובעל קומה, ולא הזכיר מכל זה רבינו. והרב בית יוסף כתב דסבירא ליה כהרא"ש ז"ל דלא הצריך כך בגמרא אלא כדי שתשרה השכינה בקביעות. אבל לא משמע כן מדברי רבינו בספר מורה הנבוכים חלק שני פרק לב, דשם כתב הוא אמרם אין הנבואה שורה אלא על חכם גבור ועשיר. גם בסוגיא דפרק המצניע ובסוגיא דנדריים קשה קצת למה לא הוזכר בסוגיא הנזכרת התנאים שהוזכרו בסוגיא האחרת. וכבר הפנה בעינים למשפט בנדריים שם לפרק השביעי של שמונה פרקים, להקדמת הרמב"ם לפיה"מ ד"ה והחלק השני בענין הנביא וכו', ולמו"נ שם.

להיות חכם גבור ועשיר²⁵, פירוש שנפשו וגם גופו יהיו שלמים מבלי חסרון, בתכלית השלימות, וגם ישמח בחלקו, כי מי שאיננו שמח ומתאוה לדבר לא יראה את העניינים כפי היותם כי אם כפי הצטרפותם עמו ועם תאוותיו²⁶. ויונה בן אמותי כאשר הגיעה אליו הנבואה הזאת לא היה שלם במידות אלו, ולכן דיבר ה' אליו נבואה אחת על הנכרים ללמדו המידות, ולעשותו עשיר בפרט, כי הוא לא היה שמח בכל - כי אולי ישטמוהו האנשים כאשר יראו דבריו בלתי מתקיימים²⁷, ולכן לא היה ראוי [עדיין] להתנבא על ישראל.

24 עי' שו"ת הרשב"א ח"ד סי' רלד: ואל תקשה עלי ממ"ש רבותינו ז"ל אין הנבואה שורה אלא על חכם גבור ועשיר, כי זה נאמר על דרך הראוי לנביאים, ואין הקושיא מאיש אחד או רבים רצה ה' שיתנבאו לצורך שעה או לענין.

25 עי' נדרים לח, א הנ"ל ובמהרש"א שם, ובהל' יסוד"ת פ"ז ה"ד. ועי' דרשות הר"ן הדרוש החמישי (מהד' פלדמן עמ' סג נר"א, עמ' עט נר"ב): אבל **יצטרך ביאור** מדוע יצטרך הנביא להיותו עשיר ובעל קומה. כי בגיבור נוכל לפרש שצריך להיות אמיץ לבו בגיבורים מי שהוא שלוח להוכיח עם רב ולא ישוב מפני כל, כמו שהזהיר השם יתברך לירמיה (א, יז) ואתה תאזור מתניך וקמת ודברת אליהם את כל אשר אנכי אצוך אל תחת מפניהם פן אחתך לפניהם, אבל בעשיר ובעל קומה צריך טעם. **והתשובה בזה**, שאם יצטרך הנביא הנבואה להשלים לעצמו לבד, לא לזולתו, היה ראוי שינבא מי שימצאו בו השלמויות אשר תושלם הנפש בם, יהיה הגוף שלם או חסר. אבל הנביא שינבא להמון, ומודיע מה שצוהו השם יתברך, יצטרך שיהיה נבחר ונרצה מכל הכתות, מאוהבי החכמה ואוהבי העושר ואוהבי הגבורה, ושישלימו לו מעלות המדות. ולשון נביא הוא המשמיע תמיד ומדבר להמון, כאומרו (שמות ז, א) ואהרן אחיך יהיה נביאך - לא רצה שיתדבק השפע באהרן עד שיהיה לו לנביא ידרוש מאתו העתידות, אבל רצה בו שישמיע מה שישים משה בפיו. ולזה יקרא גם כן נביא הבעל 'נביא', כי נביא נגזר מלשון ניב שפתים (ישעיה נז, יט). ולזה צריך הנביא שישלימו לו המעלות השכליות וההמוניות, והוא אומרם ז"ל בפרק המצניע בעל קומה להיותו יותר נראה אל ההמון בענין ההדור, כמו שאמרו בבכורות (מה, ב) מנין שהקב"ה משתבח בעל קומה, ולזה אין ראוי לדבר ברבים אלא איש שיהיה בעל קומה שיהיו דבריו נשמעים יותר, כענין שאמרו בתענית (טז, א) תנו רבנן, יש שם זקן אומר זקן, אין שם זקן אומר חכם, אין שם לא זקן ולא חכם אומר אדם של צורה.

26 ר"ל שמי שאיננו שמח לא יוכל לראות את העניינים הסובבים אותו בצורה חיובית, ותמיד יהיה מושפע מדחפיו ומיצריו אשר תמיד יתנו לו הרגשה שעדיין לא בא על סיפוקו. במספר מקומות מפנה רבנו לקרבה שבין שמחה לצמיחה, ראה למשל בראשית ב, ה: שמח=צמח; שם יא, ל: "שמח", "שוש" - "צמח", "צוץ". "צמיחת" הרוח היא "שמחה", שמות לה, כט: כי השמחה אינה אלא תחושת ההפנמה של צמיחת החיים ("שמח"="צמח"), ועוד. והשווה אבות פ"ד מ"א: איזהו עשיר השמח בחלקו וכו'.

27 וראה באמונות ודעות לרס"ג מאמר ג סוד"ה וכיון שאמרתי: אבל ברח יונה משני דברים שישלחו פעם שנית בשליחותו, כי עלה בלבו כי הראשונה התראה והשנית לאיים ולהפחיד בעונש, ופחד יונה שיעדם בדבר וישובו ויסתלק הוועד ההוא ויחסו אותו אל הכזב, ויצא מן הארץ אשר יעדם הבורא שתהיה בו הנבואה. וזה מפורש באחרית מאמרו (יונה ד, ב) אנא ה' הלא זה דברי עד היותי על אדמתי על כן קדמתי לברוח תרשישה. ולא היה עליו בזה חטא, מפני שלא אמר לו אלהיו הנני שולח אותך שנית, אבל היה זה דבר שעלה על

ומפני החשש איזהו, או פן ישטמוהו בראותם כי לא תתקיים נבואתו, ביקש "לברוח מלפני ה'"²⁸, רצונו מן המעמד שהוא לפני כסאו, קרוב לו. ויתכן לכוון על הנבואה ועל ארץ ישראל, כי הוא ביקש שלא להוסיף עוד הינבא, וידע כי אין הנבואה שורה בחו"ל כי אם להקים את טובת כל ישראל אם נפלה, או אם כבר דיבר ה' אל הנביא הזה בארץ ישראל²⁹, ולכן הלך לו אל חוצה לארץ לפני הגיע אליו הציווי³⁰, כי מצאנו בדברי חז"ל שהיה בירושלים בשמחת בית השואבה³¹ ורוח ה' נאצל אליו פתאום³² ואמר לו קום לך אל נינוה³³, ויהי זה טרם כילה ה' יתברך לדבר

לבו ודחה מה שאפשר להיות או שלא להיות, והשיבו אלהינו אל הארץ המיוחדת בהכרת, עד שניבא אותו ושלחו, ונשלמה חכמתו.

28 עי' לעיל הע' 14. נקודה זו מבאר אותה רמ"ה בהרחבה בסוף דבריו לפסוק א, וזה תמצית פירושו: יונה חשש שעליו להודיע שנינוה תיהפך באופן מוחלט. הוא נצטוו ללכת שמה, לא לאיים - כי אם לצאת בהכרזה חיובית, וכגזירה מן השמים שלא ניתן לשנותה. הוא ידע כי גדול כח התשובה לבטל גזרה רעה, והוא היה מודע לכך שיהיו בני אדם שיבקשו את נפשו בתור נביא שקר אחרי שחלפה הסכנה. אבל נביא אמת מוכן למסור את נפשו לה', ואף לא יירתע מפגיעה בכבודו. יונה טרם השיג את המדרגה הזאת, לכן מיהר לסור ממצוות ה' בטרם הספיק לדעת במפורש את תוכן שליחותו כצו עליון של ה'.

29 כמו מרע"ה, ירמיה, יחזקאל, מרדכי ואסתר. עי' תנחומא פרשת בא סי' ה: ולמה נמצאת שכינה במצרים, ללמדך עד שלא נבחרה ארץ ישראל היו כל הארצות כשרות לדיבור, משנבחרה ארץ ישראל נפסלו כל הארצות וכו'. ובמו"ק כה, א מיחזקאל א, ה ורש"י שם ד"ה שכבר היה: ויש אומרים שהיה כבר בארץ ישראל, ששרתה עליו רוח הקודש.

30 וכך מובא גם בזח"א לך לך, פה ע"א: ובגין כך כל אינון נביאים דהוו בההוא זמנא לא נטלו נבואה אלא באתרה כדקאמרן, ובגין כך יונה הוה ערק לבר מארעא קדישא דלא יתגלי עליה נבואה ולא יהך בשליחותא דקודשא בריך הוא.

31 עי' ירושלמי סוכה פ"ה ה"א: אמר רבי יונה, יונה בן אמיתי מעולי רגלים היה, ונכנס לשמחת בית שואבה ושרת עליו רוח הקודש, ללמדך שאין רוח הקודש שורה אלא על לב שמוח. מה טעמא וכו'. וכן אשתו של יונה היתה עולה לרגל ולא מיחו בה (עירובין צו, ב). ועי' בראשונים שם שאף הביאה עולת ראייה או נדבה.

32 וכך גם מבאר רמ"ה: נוסח הפסוק ללא כל פתיחה מצייין שהשליחות באה באופן פתאומי. ועי' בהערה הקודמת.

33 ועי' בבני יששכר במאמרי חודש תשרי מאמר י - צלא דמהימנותא, לאחר שהביא את דברי הירושלמי הנ"ל: לא נודע מהיכן למד זה, וגם אמרו ללמדך - הלא לא נודע הלימוד מן הכתוב. ונראה באפשר דלמד לה מדכתיב יונה בן אמיתי הנביא אשר מגת החפר, למה לו להשמיענו מהיכן היה, על כן דרשו עפ"י קבלתם הנביא אשר מגת החפר, נבואתו היתה אשר חפר אותה ומצאה מן גת, היינו בית המקדש שמנסכין שם יין, וכמו"ש בפסוק וגם יקב חצב בו [ישעיה ה, ב] זה מזבח ובית המקדש [ירושלמי שם פ"ד ה"ו]. ומה שסיים בירושלמי ללמדך שאין רוח הקודש שורה אלא על לב שמוח, לכאורה האיך נלמד זה מכאן, דילמא מעשה שהיה כך היה. ונראה דלמד לה מדהיה יונה תלמיד אליהו [זוה"ק ח"ב קצז ע"א] (שהוא בן הצרפית שהחיהו אליהו [פרדר"א פל"ב]), אח"כ היה תלמיד אלישע, ושלחו למשוח את יהוא [מל"ב ט, א]. ואעפ"י כ לא מצינו לו נבואה עד ירבעם בן יואש מלך ישראל [שם ט, כג], על כרחך לומר מפני שאין השכינה שורה מתוך עצבות. עד אשר אירע שמסר נפשו לעלות לרגל ובה לשמחת בית השואבה, אז שרתה עליו רוח הקודש.

- והנה יונה בורח מן הארץ וממעמד הנבואה, באומרו שלא יגיענו הדיבור בחו"ל. ולא ידענו בבירור טעם בורחו, ואולי יתבאר לנו להלן. הוא ברח חיש ומהר, וטרד את בני הספינה מאוד. ויתכן שאמר להם כי בורח הוא מלפני אלוהות אחת, והמה חשבו, כאמונתם, שהוא בורח מפני אלוהות של ארץ מיוחדת או מדינה אחת וכי אין שלטונה יוצא מן הארץ והמדינה הזאת, ולכן יכול לברוח בלי סכנה לו ולהם כי אין האלוהות יכולה להגיע אליו. ועתה נבאר את הפסוקים בעזרת ה'.

פרק א

ב. קום לך אל נינוה. פירשנוהו³⁴: **כי עלתה רעתם**³⁵ **לפני**. אין זאת הקריאה שיקרא, כי אם טעם למה קראו. ו'רעתם' יתכן לכוון על העוון או על העונש³⁶:
ג. ויקם. פירוש כי מיהר והשכים לברוח: **מלפני**. פירשתי³⁷. [ולן]³⁸ טעמו אחר, וכאן רק ביקש לברוח מפניו לבלתי יוכל עשות לו דבר - איך עלה על לב איש לברוח מפניו, והוא יודע הכל ונמצא בכל? וגם אין בה הלשון הנאָה, כי יאמר 'מפני' ה'³⁹,

34 כנראה שהכוונה לקטע שאיננו מופיע כאן, וחבל על דאבדין. ואולי הכוונה למה שנאמר לעיל בסמוך (ליד הע' 33).

35 כלומר התנהגותם בין אדם לחברו, כדאיתא בקדושין מ, א: וכי יש צדיק טוב ויש צדיק שאינו טוב, אלא טוב לשמים ולבריות זהו צדיק טוב, טוב לשמים ורע לבריות זהו צדיק שאינו טוב... וכי יש רשע רע ויש שאינו רע, אלא רע לשמים ורע לבריות הוא רשע רע, רע לשמים ואינו רע לבריות זהו רשע שאינו רע. וכך גם מפרש רבנו בבראשית יג, יג 'ואנשי סדם רעים וחטאים לה' מאד' - בחיי החברה, בין אדם לחברו וכו'. וכך גם ההקבלה בין נינוה לסדם.

36 וראה בפירוש האלשיך הק' על אתר: ואמר כי עלתה רעתם לפני, הוא כענין הידוע כי מהעוון שהאדם או העיר עושה נעשה מלאך משחית ודאי העולה ומקטרג, כמאמר ספר הזוהר (ויקרא פרשת קדושים עג ע"ב) על פסוק גם ה' העביר חטאתך (שמ"ב יב, יג) שהחטא עצמו הוא המשחית אשר פעל בו היה מקטרג לפניו יתברך, ועל ידי הוידוי ההוא העבירו הוא יתברך מלפניו, וזה יאמר כי עלתה רעתם אשר עשו לפניו. עכ"ד. ענין זה מובא במקומות רבים נוספים בפירוש רבנו האלשיך לתנ"ך (כמו ויקרא טז, ה-י ד"ה אך הנה ידוע; דברים ט, כא; תהלים ה, ה ועוד). ועוד (מוסיף רבנו) יתכן כיון כי לא בלבד עלה רעתם לפני מדת הדין, כי אם גם לפניו - הוא שם הרחמים הנזכר - עלתה, כי גדול עוונם שאין מדת רחמים גם היא מוצאה מקום לרחם עליהם.

לעיל ליד הע' 28.

37 תיבה לא ברורה, ואולי כצ"ל.

38 בניגוד למלפני ה', כמו בבראשית ד, טז: ויצא קין מלפני ה', ויקרא ט, כד, י, ב ועוד. ר"ל שיונה ניסה לברוח מקרבת ה', כמו בבראשית ג, ח: ויתחבא האדם ואשתו מפני ה' אלוקים וגו', שמות ט, ל: כי טרם תיראון מפני ה' אלוקים, ועוד. וכך כותב רבנו בבראשית ג, ח: לא עוד עמדו בקומה זקופה "לפני ה'", אלא נתחבאו "מפניו" וייראו את קרבתו. לפי דברי רבנו יוצא שיונה הנביא ביקש מצב הפוך ממה שנאמר ע"י דוד המלך בתהלים כז, ח 'את פניך ה' אבקש', ושם מסביר רבנו "קרבתך ונוכחותך". והשווה בדברי הראב"ע בפתיחת הספר:

Heb. 8° 2762

ה' פ' קמ"ה ע"ג א"ה פל"ה ל"ה

Handwritten Hebrew text, likely a commentary or manuscript, covering the majority of the page.

ולמה הלמ"ד⁴⁰: **ויתן שכרה**. המפרשים אמרו שנתן שכר כולה למפרע⁴¹:

ד. וה' הטיל. ה' נתן שלוחו לפניו, והטיל (לשון עבר, וטעמו כבר הטייל⁴²) **רוח גדולה אל הים**. והוא היה רוח פונה אל הים, והספנים חשבו שמועיל להם, ויצאו, ואחרי צאתם נהיה לסער, ז"ש וה' הטיל רוח גדולה אל הים **ויהי סער גדול בים**. ובזה יתישב על אופניו א. כפל הלשון; ב. למה אמר 'הטיל' בלשון עבר⁴³ ושאר כל

וכאשר חיפשתי בכל המקרא לא מצאתי מלת בריחה רק דביקה על מלת פני כמו ומפניך אברה, ויברח יפתח מפני אחיו. והנה לא מצאתי בנבואה יונה שברח מפני השם, רק מלפני השם, וכתוב חי ה' אשר עמדתי לפניו. והנה כל זמן שהוא מקבל - הוא מלפני לפני השם, וככה יוצא קין מלפני ה' (בראשית ד, טז), על כן אחריו ומפניך אני אסתר, כי פני האדמה לפני ה' (בראשית ד, טז). ועוד כתוב לבוא בנקרת הצורים ובנקיקי הסלעים מפני פחד ה', וכתב לבוא עמהם תרשישה מלפני ה'. והמשכילים יבינו. עכ"ד. ועי' זוח"ב תרומה קע"א ע"א בפירוש הכתוב ונכרתה הנפש ההיא מלפני (ויקרא כב, ג): וכי מאן ייכול למברח מקמי קוב"ה... ובגיני כך הוה ברח יונה לבר מארעא קדישא והא הכא כתיב **מלפני** ולא כתיב **לפני**, אלא ודאי הכי הוא מלפני דהא רוח נבואה לא אתיא מגו שכינתא אלא מלפני, אינון תרין דרגין דנביאים דקא שריין על שכינתא ומהווא אתר דחיל למהוי תמן בארעא קדישא, ועל דא מלפני, כי מלפני ה' הוא בורח ולא לפני ה', דהא הוה ידע דנבואה לא הוה אתי אלא מלפני.

40 וכך גם מפרש רבנו בבראשית ד, טז, ויצא קין מלפני ה': לדעת חז"ל (בראשית רבה כב, כח) לא רק יצא מן המקום, אלא נטש את כל יחסו אל ה', השליך את דבר ה' מאחרי גוו, בהיותו מנודה מאדם ואדמה ביקש לבנות לו חיים עצמאיים. אף על פי שהאדם כבר גורש מגן עדן עדיין הוא עומד "לפני ה'", אך קין **יצא** "מלפני ה'" (בראשית ד, טז, ועי' בתו"ש אות ק"כ בשם הרד"ק) כעונש על חטאו ועל התנהגותו שלאחר החטא. גם רמ"ה התייחס לכך בסוף פסוק א' בהרחבה, ונביא כאן תמצית פירושו: "מלפני ה'" פשוטו כלשונו, הלאה מכאן מהמקום בו עומד לפני ה'. רעיון זה מתבסס על כך, שאין נבואה אלא באדמת הארץ הקדושה, הקרויה כאן "לפני ה'" במובן הצר של המלה, שיושביה נמצאים בכל מצב ומצב בחייהם... נכונים לעבודת ה', לעבודת המקדש. ובבאר יצחק הנ"ל מפרש על חבריו הנביאים.

41 עי' נדרים לח, א: ויתן שכרה וירד בה. וא"ר יוחנן, שנתן שכרה של ספינה כולה. אמר ר' רומנוס, שכרה של ספינה הויה ד' אלפים דינרי דהבא. ועיי"ש במהרש"א דהכי משמע לישנא דשכרה. ומה שנתן הוא כל שכרה, יש לפרש כדרך הבורח שמקדים עצמו בדרכו, והספן עדיין לא היה מוכן כ"כ ועדיין לא קיבל שכרו מאנשים שבאו לילך ג"כ תרשישה, והוא הקדים לתת שכר כולם ולקבל אח"כ מהם השכר. והכי משמע קרא שהקדים ומיהר את הספן, דכתיב וימצא אניה באה תרשיש ויתן שכרה וירד בה גו', דמשמע מיד שבאה מתרשיש, וקודם שירד בה לא נתן להשהותה שם, ונתן שכרה והחזירה לילך לתרשיש. וק"ל. ועי' במדרש תנחומא ריש פרשת ויקרא סי' ח: ודרך כל האניות לשהאדם יוצא מהן הוא נותן שכרו, ויונה בשמחת לבו הקדים ונתן שכרו. אולם בראב"ע מביא שלא שילם כל שכרה, רק מה שהוא חייב ליתן בחלקו.

42 וכך גם **מתרגם** רש"ה בשמות יב, לו: וה' נתן את חן העם וגו', ה' כבר נתן ול' עבר רחוק, ולא כתוב ויתן ה'.

43 השווה עם פי' רמ"ה: סיפור על פעולות בצורות ו' ההיפוך שנפסק בצורות זמן עבר הרי משמע זמן עבר רחוק. הוה אומר: ה' הטיל מכבר את הרוח בים (ומדלא כת' ויטל ה'), ויהי:

הסיפור בעתיד מהופך לעבר, וגם 'ויהי סער' בלשון הנהוג; ג. למה אמר ויהי סער גדול בים, ואצל ההטלה אמר אל הים⁴⁴:

ה. והמלחים. המה יורדי הים באוניות. ונקראו כן, באשר מי הים מלוחים - מלחים⁴⁵: ירכתי. הבריה הפנימית, ולא יוכל אדם לבוא שם⁴⁶, ולכן הוא מקום מובחר לשינה לבל יעוררנו איש: ירד. רצונו - כבר ירד ונרדם, ולכן לא ידע בבוא הסער, ולא התפלל. וזה טעם שנתנו את לשונו⁴⁷:

ו. רב החובל. הוא ראש המלחים מושכי האניה בחבלים ומיתרים⁴⁸: קום קרא אל אלהיך אולי יתעשת האלהים. כבר בקשנו בכל האלוהויות⁴⁹ ולא הצילו אותנו, וגם

הרוח שהוטלה מכבר, היתה עתה, כאשר היו בלב ים, לסער גדול. ואלי גם זו כוונת ר' יהודה בר שלום בקהלת רבה פ"א א' א: א"ר יהודה בר שלום, אותו הרוח שהיה בימי איוב לא היה בעולם אלא בשביל אותו הבית בלבד, ואותו של יונה לא היה בעולם אלא בשביל אותה ספינה בלבד.

לא מצאתי מענה לשאלה זו בדברי רבנו כאן. וע' בהערה הקודמת. 44

הרד"ק בספר השרשים בשרש מלח מביא מרש"י: ופירש רבינו שלמה (שמות ל, לה - מִמְלַח) כי מזה הענין נקראו תופש המשוטים מלחים. וייראו המלחים (יונה א, ה) מלחיד וחבליך (יחזקאל כז, כז), לפי שמהפכין את המים במשוטות בשמנהיגין את הספינה כשהן יושבין, כאדם המהפך בכף ביצים [טרופות] לערבן במים. וכל דבר שאדם רוצה לערב יפה יפה מהפכו באצבע או בבזך. וראה בברזילי לר' אהרן מרקוס (במהדורה הגרמנית המקורית ברלין תרס"ה עמ' 219, ובמהדורת העברית ירושלים תשמ"ג עמ' 206): המונח מִלַח מופיע בתנ"ך רק עוד שלוש פעמים בלבד בספר יחזקאל (פרק כז פסוקים ט, כז, כט) ככנוי סורי לחובלי הספינה. הכנוי נגזר מן המונח "מִלַח" - מי־מלח, שממנה לקחו היוונים את המילה היוונית μάλας.

ע' בהרחבה במלבי"ם במענה לשאלה החמישית שם מדוע ירד יונה למקום כה מסוכן. ובסוף דבריו מביא עוד שגם בזה היתה כוונתו לטובה: שבאשר ידע [יונה] שהסער הזה הוא בשבילו, ושם ימות הוא תחילה יפסק הסער וינצלו אנשי האניה, ירד אל ירכתי הספינה ששם יכנסו המים תחילה ויחנקוהו, ואז ינצלו אנשי הספינה שהם עומדים למעלה.

ללשון עבר רגיל, ולא עבר מהופך כמו כל הסיפור. השווה עם פירוש רמ"ה: ויונה ירד - על דגרך הטיל דלעיל, דהיינו עבר רחוק. יונה ירד אל ירכתי האניה מיד בתחילה והלך לשכב ונרדם, אחרת צריך לראות בשינה זו מעין זלזול ולעג, לישון בו בזמן אשר איש איש זעק אל אלוקיו.

ע' ברד"ק כאן ובספר השרשים המפרש בענין חבלי התורן, באמצעות החבלים פורשים ומרימים ומכוונים את המפרשים, ובכך מנהיגים את הספינה. בנהרות בבבל (כך גם באירופה ובעיקר בצפון אמריקה) היה נהוג שבמידת הצורך השיטו ספינות משא באמצעות חבלים שנמשכו על ידי בני אדם משני עברי הנהר, וע' סוטה מח, א, וברש"י ב"מ קז, ב ד"ה מלי כתפי נגדי בתרי עברי נהרא קוצו. אולם כאן בהפלגה מיפו לתרשיש, בים הפתוח, נראה שמדובר בחבלי התורן והמפרשים. המלה המתורגמת "מושכים" ziehen פירושה כאן anziehen, ר"ל למשוך ולמתוח.

וע' במדרש תנחומא הנ"ל, וכן בפדר"א פ": רבי חנינא אמר משבעים לשונות היו באניה וכל אחד ואחד אלהו בידו, אמרו האלהים שיענה ויציל אותנו מן הצרה הזאת הוא האלהים, ועמדו וקראו איש בשם אלהיו ולא הועילו. א"כ באניה היו מיוצגים כל שבעים

אתה קרא אל אלוהיך, אולי יראה האלוקים, האלוקים הזה⁵⁰ אותו בכל כוחו וגבורתו, להציל. 'יתעשת' - השורש הזה נמצא בענין שורש מחשבה⁵¹, כמו עשתנתיו (תהלים קמו, ד⁵²), גם בענין גבורי כח⁵³. וטעמו פה יהיה אולי יחשוב, או אולי יתגבר. והאחרון יותר נאות. גם זה יהיה טעם לנו, כמו בעדנו⁵⁴:

ז. בשלמי. בדבר אשר למי:

ח. באשר למי וכו'. פירוש, עם היות שלמי. רצונו, שעל עסקי אחד ממנו, מי שהוא, היתה הרעה: הגידה נא לנו מה מלאכתך. פן עשית רעה במלאכתך אתה לבדך. וגם הגד לנו עירך, ארצך ועמך, פן יהיה חטא אחת לכולם מתלכד בעבורנו [צדיק עם הרעים]⁵⁵:

י. וייראו האנשים יראה גדולה ויאמרו אליו מה זאת עשית. המה ידעו שהוא בורח מלפני שום אלוהות, שהגיד אותו בעת בורחו לדרכו, והם חשבו שהוא אלוהות כאלוהותם, ואין שלטונו יוצא חוץ לעיר או לארץ או לעם מיוחד ולכן אפשר לברוח מלפניו. אבל עתה כאשר גילה סוד ה' להם, וידעו שהוא קונה הכל, בים וביבשה, ושלטונו בכל הארצות, ואשר בכל הארץ אין כמוהו, אז יראו יראה גדולה, וידעו שאי אפשר לברוח מלפניו, ולכן אמרו ליונה מה עשית: כי הגיד להם. כבר הגיד להם בעת בורחו לדרכו, כפירושו⁵⁶:

העמים, וכך מביא הרד"ל בפדר"א שם אות כח (וכבר העיר ע"כ ר' ה. ויינרב בפ' על ס' יונה - נא לדבר אתי על כך בע"פ - שמעון). שבעים עמים: ראה רבנו בחיי בראשית י, א וכן באריכות בספר לימודי ה' לר' יונתן שטייף שם (בודפעסט תרצ"ב, עמ' תקטז).

50

התיבה לא ברורה.

וכך ברד"ק כאן: יתעשת - יתרצה, וכן בתהלים שם, עשתנתיו - מחשבותיו. ובספר השרשים בשורש עשת (מהד' ברלין תרז עמ' תקסו) מפרש מעט בסגנון אחר: אולי יתעשת אלהים לנו (יונה א, ו) יתרצה ויחשב לנו, כי הרצון במחשבה. אבדו עשתנתיו (תהלים קמו, ד) בסגול בעי"ן פירוש מחשבותיו... ומזה הענין לעשתי עשר חדש (זכריה א, ז), עשתי עשרה יריעות (שמות כו, נז) והוא אחד עשר. ונקרא כן, לפי שהוא מחשבת הסופר ותחילת מה שיעלה בלבו לספור אחר עשרה, כי עשרה סוף המספר... והרד"ק הלך בזה אחרי האבן עזרא (במדבר ז, עב) ביום עשתי עשר יום: כבר בארתי בספר מאזנים למה השתנה זה המספר, וטעם עשתי כמו עשתנותיו (תה' קמו, ד), מה שיולידו מחשבותיו, כאילו העשר הוליד, והוא סוד גדול. ועי' באריכות בספר השרשים הנ"ל שם בהע' 4, שהרד"ק חולק על דעת ראב"ע בזה.

51

עיי"ש בפירוש רבנו בהרחבה, ומפנה ומסביר שם גם את הפסוק בספר יונה, וז"ל: יתכן גם כי פירוש "אולי יתעשת האלהים לנו" הוא אולי ימצא לנו ה' להיות לנו לתמיכה חזקה ולא נאבד.

52

לע"ע לא זכיתי למצוא למה התכווין רבנו.

53

וכך גם מביא רמ"ה: יתעשת - ימלך ויתחשב בדעתנו, כך שלא נאבד. וכן בהסבר השורש "עשת" שם.

54

נרשם כהוספה מעל לשורת הטכסט. במקביל לבקשת אברהם אבינו 'האף תספה צדיק עם רשע' (בראשית יח, כג).

55

לעיל לפני תחילת פרק א.

56

יג. ויחתרו. ענין השבירה בכח⁵⁸. והגנב ההולך במרמה ופורץ חומות הבית יקרא חותר במחתרת⁵⁹. והם בקשו לפרוק ולשבור את הים, כל משבריו וגליו. ולכן מעשה ההשטה יקרא חתירה: **אל היבשה ולא יכולו**. הרוח היה פונה אל הים בתחילה ומועיל להם בלכתם, ואחרי אשר נתהפך לסער גדול לא יכלו ללכת נגדו לשוב אל היבשה:

פרק ב

א. וימן ה'⁶⁰. אחרי אשר הטילוהו אל הים ציוה ה' יתברך את הדג לבולעו⁶¹:
ב. ויתפלל. אין טעם תפילה כי אם עשות דין עם עצמו⁶², והכנת עצמו לפני ה' לשפוך את כל שיחו לפניו, וכבר פירשנוהו הרבה פעמים. ולכן גם דברי הודאה גם דברי תשובה יקראו תפילה כמו הבקשה, ואין אומר ואין דברים בלשונות האחרונות

57 כמו שמות פרק יט, יט: ויהי קול השופר הולך וחזק מאוד. וכדברי רבנו ברד"ק: כי הנה הולך וסוער יותר.

58 וכעין זה מפרש גם רמ"ה: "חתר" - לבקוע, לפרץ בכח חומה. כאן בהוראת העמל, לפרוץ ולבקוע דרך הגלים כדי להשיב את האניה ליבשה, אבל הגלים היכו והצליפו מהרוח בפניהם. הרוח באה מהיבשה, ובעצם היתה טובה עבור נסיעתם, אך לא יכלו לשוב ליבשה.

59 וכך מפרש רבנו בשמות כב, א' אם במחתרת ימצא הגנב' וגו': מחתרת - פריצה, משורש חתר, המציין חדירה על ידי פריצה לתוך מקום סגור, חתר בחשך בתים (איוב כד, טז) וכיוצא בזה. והרי זה הניגוד הגמור לגניבת שור ושה שבענין הקודם, הללו רעו בחופשיות גמורה ונמסרו לחסותה של שמירת החוק הציבורית, והגנב שניאץ שמירת חוק זו - נתחייב בקנס מוגבר.

60 אולם עי' ברד"ק המביא מפדר"א פ"ט: רבי טרפון אומר ממונה היה הדג מששת ימי בראשית לבלוע את יונה שנאמר וימן ה' דג גדול. וכך גם מובא במדרש תנחומא ויקרא סי' ת. וע"ע בפ"י הרד"ל לפדר"א שם אות מז המביא מזוח"ב קצח ע"ב: פתח רבי אבא ואמר, ויאמר ה' לדג וגו', וכי באן אתר אמר ליה, אלא בשעתא דברא קודשא בריך הוא עלמא בעובדא דבראשית, ביומא חמישאה ברא נוני ימא, כדין פקיד ואמר דיהא זמין חד נוניא למבלע ליונה ויהא במעווי תלתא יומין ותלת לילון ולבתר דירמי ליה לבר. ועי' בכד הקמח לרבנו בחיי כפורים א (מהד' רח"ד שעוועל עמ' ריז), ושם מפרש את ספר יונה: ולא אמר ויבלע את יונה, אלא לבלוע, זה יורה כי משעה שנברא מינהו לבלוע. ועי' גם בזוח"ב מז ע"ב.

61 וכעין זה מפרש גם רמ"ה: וימן - אז הזמין, ולא "מנה", טרום - עבר, ה' זמין רק כשיונה היה בסכנת מות גרועה ביותר. מפסוקים ג-ז אנו נמצאים למדים מה שהתרחש טרום "הזמן" הדג.

62 וכך מסביר רבנו את מהות התפילה (בראשית יא, ז) מלשון פלל (=בלל" בהוראה מוגברת), שפט. השופט מביא יסוד חדש אל הריב - מוחץ למסגרת בעלי הדין... וכך "ויעמד פנחס ויפלל" (תהלים קו, ל), וכך גם "התפלל": שעה שאדם מישראל מתפלל הרי הוא נעשה שופט לעצמו.

לענין זה. וההעתקה הנהוגה בל"א "beten"⁶³ אין עניינה [אלא] רק הבקשה, ולכן חשבו שגם המילה תפילה היא רק על בקשה. ובאמת תפילת יונה היא קול תודה, ומעורבים בה דברי תשובה. והנה טובה היתה לו שנבלע בתוך הדג, כי שמה לא יקיפוהו הגלים ושארן מים רבים אדירים:

ג. ועתה נבאר את תפילתו. בראשונה הזכיר כי בקרוב אליו הצרה קרא אל ה' ושמע קולו, ז"ש **קראתי מצרה לי אל ה' ויענני**: וגם בקרב שאול בין הצרה שמע אליו ותבוא שועתו באזני ה', ויצילהו להביאו אל תוך מעי הדגה, ז"ש **מבטן שאול שועתי שמעת קולי**:

ד. וה' השליכו אל עומק הים, 'בלבב' רצונו בתוכו⁶⁴, ז"ש **ותשליכני מצולה בלבב ימים**: אז בא נהר לסובבו ולא יוכל ליפול, והנהר הזה סבבו וקיימו במעמד, ז"ש **ונהר יסבבני**: ובה עברו עליו כל התרעשות הים, בין העומדים נשאים במקום תמיד - משברי הים, ובין ההולכים - המה הגלים, ולא יכלו לעקרו ממקומו או להזיזו, ז"ש **כל משבריך וגליך עלי עברו**:

[עתה⁶⁵ נבאר את החילוק אשר בין תהום למצולה. תהום שורשו המים או הים⁶⁶, ועניינו קול מהומה⁶⁷ ושאגה כשאון מים כבירים משברי ים⁶⁸. מצולה שורשו צלל⁶⁹, ועניינו מניעת החושים החיצוניים מן האדם, ויאמר על הראיה ועל שמע האוזן. צל הוא מקום מניעת החמה מלבוא, וענין תצילנה⁷⁰ אזנו⁷¹ - כי השמע הזה הוא כ"כ

63 מלשון bitten (לבקש).

64 ובמצודת ציון מפרש: בלבב - ר"ל בחוזק.

65 קטע זה רשום כאן בשולי הגליון.

66 וכך ברד"ק בספר השורשים, שורש תהם: הוא מקום המים הרבים. וכן בבראשית א, ב.

67 כמו ברות א, יט: ותהם כל העיר - נעשית הומיה כל העיר (רש"י).

68 עפ"י תהלים צג, ד: מקלות מים רבים אדירים משברי ים אדיר במרום ה'.

69 ובדרך דומה מפרש גם רמ"ה בפסוק ג: עומק השאול קרוי בפסוק הבא מצולה. "צלל" - רשמים חיצוניים נשללו, כגון לקול, לאור. כאן מעמקי הים האפלים כצל, בהם אור לא יבקע, בהם גם נחשולי פני הים אינם חודרים, למצולה אפלה ודוממת זו הושלכת, ומכך התפללתי במצב של הכרה הולכת ונעלמת, "מצרה".

70 מל"ב כא, יב: הנני מביא רעה על ירושלים ויהודה, אשר כל שמעיו תצלנה שתי אזניו. ושם ברד"ק תצלנה שתי אזניו: שרשו צלל, מבנין נפעל מפעלי הכפל, מענין לקול צללו שפתי, והוא ענין תנודת הרעשה טנדימנ"ט בלעז. ועי' בהרחבה בספר השרשים ערך צלל. (וברש"י שם: לשון מצלתיים, טינטני"ר בלעז). ובאוצר לעזי רש"י שם לר' משה קטן (ירושלים תשמ"א, מס' 4320 בעמ' 25) = tintiner = לצלצל, וכן בירמיה יט, ג: אשר כל שמעה תצלנה אזניו. וברלב"ג מל"ב שם: ר"ל שמרוב התרועה וההפעלות שיקרה לו מזאת השמועה הרעה ידמה לו שיהיה קול הברה בא.

71 עי' שופטים ז, יג: הנה חלום חלמתי והנה צליל לחם שערים מתהפך במחנה מדין. ושם ברד"ק: צלל... והוא מענין תצילנה אזניו, כלומר שמע רעש לחם שעורים שהיה מתהפך במחנה מדין... או יהיה מן צלי אש, שרשו צלה... והיה זה משל על ישראל שהיו חלושים מתגברים על מדין ומנצחים אותם.

רע [עד] כי שומעיו לא ישמעו דבר אחר בעבורו. ולכן מצולה [היא] תוך הים במים העמוקים⁷², אשר שם לא ראות העין ולא שמע אוזן, כי רחוק ממושב האדם⁷³.
ה. והוא בתחילה חשב לברוח ולהיגרש מלפני ה' ומנגד עיניו, ואמר בלבו כי הוא נגרש ממנו, ברצותו רמז לאדמת הקודש והנבואה, ז"ש **ואני אמרתי נגרשתי מנגד עיניך**: אבל עתה אשר קרו לו הנסים האלה - ניחם על אשר איווה לעשות, ואמר כי לא יברח עוד מלפני ה' אלקיו מצוה לו, וכי יוסיף עוד להביטו פעמים רבים, ז"ש **אך אוסיף להביט אל היכל קדשך**⁷⁴:

ו. עתה הזכיר כי הדבר שעקרו להמרות הוא התחיה⁷⁵ בעבור חסדי אל, כי אפפוהו חבלי מות בתוך המים, ויבואו המים עד נפשו לקחתה ממנו, ז"ש **אפפוני מים עד נפש**⁷⁶: והמים האלה בעצמם היו מצילים אותו בנהר סובב, וסוף היה חבוש לראשו ומגיניו לבלי יפול, ז"ש **תהום יסובבני סוף חבוש לראשי**, באשר כל ענין תהום הוא נהרת מים במהומה⁷⁷:

ז. והיה יורד עד לקצבי הארץ וההרים ונציבים, ר"ל מלאו ימיו כי בא קצו למות ברדתו אל הים, ויסגרו בריחי הארץ בעדו, ז"ש **לקצבי הרים ירדתי הארץ בריחיה בעדי לעולם**: ואז הקב"ה הצילו ממות ופדוהו מרדת שחת, ז"ש **ותעל משחת חיי ה' אלקי**:

ח. בכל הפעמים שרצה להתעטף, רצונו לכסות את עצמו מעיני ה' יתברך ונבואתו, ז"ש **בהתעטף עלי נפשי**: אז זכר את ה' והתפלל לפניו, ומתוך התפילה נתעורר רוחו כי יוסיף להביט עוד אל היכל קודשו, ז"ש **את ה' זכרתי ותבוא אליך תפילתי אל היכל קדשך**:

ט. ועתה, באשר כי בני אדם אינם עושים את הטוב כי אם הרע, באשר דברי מעוזם המשומרים מאתם, רצונו משומרים ברוב שְׁמור, כי זה ענין הבנין הכבד הבלי

72 השווה עם דברי רבנו לשמות טו, ה "ירדו במצולת כמו אבן": במצולת - משורש "צול" הדומה ל"צלל", ומעין "צל". ובדרך כלל: להיות מנוע מרושם האור או הקול. מכך "צלל": לשקוע במעמקי החשיכה, "מצולה" - נבכי הצל והחושך, "תצלנה אזני" (ירמיה יט, ג) - להיות המום, צלצל - כלי נגינה מחריש אזנים שקולו נשמע ברמה.

73 השווה עם פירוש רמ"ה ב, ג, לעיל הע' 69.

74 וכן להלן בפסוק ח, וכן בתהלים ה, ח; עט, א; וקלח, ב. ועי' בפירוש רבנו שם שמסביר שהיכל ה' מקום מעוזו ששם ניצבים השולחן והמנורה סמלי החיים הגופניים והרוחניים של היחיד ושל העם, נכונים לפני קודש הקודשים מקום דברו, מורים שעלינו להקדיש לו את כל כוחותינו וקניינינו החומריים והרוחניים (עי' פירוש רבנו לשמות סוף פכ"ו, וכן לשמות ל, א).

75 שלוש התיבות האחרונות לא ברורות.

76 וכך מובא ברד"ק: סבבוני מים עד שכמעט יצאה ממני נפשי עד שבלעני הדג, וכך מפרש גם כי באו מים עד נפש (תהלים סט, ב): עד עת יציאת הנפש, כלומר קרוב למיתה.

77 עי' פירוש רש"ה בראשית א, ב: תהום משורש "המם" (שלב קודם ל"חמם"), לנום ולגעוש. משמעות "תהום" איננה מטרה תלול למעמקים, אלא המיית הים ושאוּן גליו. וכן בבראשית ז, יא מעינות תהום רבה: משורש "המם", מים רבים אדירים.

מתרפא, אשר לא יועילו ולא יצילו כי תהו המה, ז"ש משמרים הבלי שוא: אבל הדבר שצריך להיות חסדם ובטחונם יעזבו⁷⁸, ז"ש חסדם יעזבו⁷⁹:
 י. אבל יונה לא כן, כי הוא בוטח בה' ונודר לו, ז"ש ואני בקול תודה⁸⁰ אזבחה לך אשר נדרתי אשלמה: ועתה אין לו לבקש ישועה, כי לה' הישועה והוא יושיע בוודאי, ז"ש ישועתה לה':
 יא. ותפילתו הועילה, ה' הושיע באמת וציוה לדג להקיא:

78 וכעין זה מפרש גם רמ"ה: הוי, מה רבה הקפידה של בני האדם אשר משמרים ומקפידים על קיום הבלי הבלים, המעוררים בהם רק אשליות: אולם את זה אשר צריכים היו להקדיש לו באמת את ההתמסרות, חסדם, את זה הם זונחים, עוזבים, ואינם מעריכים כראוי.

79 ועי' בתנחומא ויקרא סי' ח (ומובא ברד"ק): ויראו המלחים את כל הנסים והאותות והנפלאות הגדולים שעשה הקדוש ברוך הוא עם יונה, ועמדו והשליכו איש אלהיו, שנאמר משמרים הבלי שוא חסדם יעזבו, וחזרו ליפו ועלו לירושלים ומלו את בשר ערלתם, שנאמר (יונה ב, א) ויראו האנשים יראה גדולה את ה' ויזבחו זבח לה' וידרו נדרים, וכי זבחו זבח - אלא ברית מילה שהוא כדם זבח, ונדרו כל איש מהם להביא את בניו ואת כל אשר לו לאלהי יונה, ונדרו ושלמו, ועליהם הוא אומר את הגרים (דהי"ב כב, ב) גרי הצדק, ועי' רש"י שם. וכך מסיים שם בזוח"ב רלא ע"א: ות"ח כלהו אליו הו גרי צדק ואתחכמו באורייתא והו חכימין עלאין בגין דהא קודשא בריך הוא אתרעי בהו ובכל אינון דמקרי לגביה ומקדשין שמיא באתגליא, דכד אתקדש שמיא באתגליא שמיא דאתכסיא אסתליק על כרסי יקריה דכתיב (ויקרא כב, לב) ונקדשתי בתוך בני ישראל.

80 וכן בתהלים (כו, ז) לְשִׁמְעָה בְּקוֹל תּוֹדָה. ושם מפרש רבנו בעקבות רש"י (ישעיה כג, יא, לְשִׁמְעָה כמו להשמיע): השמיע בלי משלים הוראתו בכלל הרם קול (דבה"א טו, טז, יט, כח: טז, מב) הצורה המקוצרת ביותר, בלי ה' ובלי י', כוונתה ודאי להמתיק את הרמת הקול הזאת, לא לצעוק, לא להיות "מגביה קולו בתפילתו", אלא להשמיע עוד, לא לעצור את התודה בנפש. שתיים הן המטרות שלמען יבוא אדם לבית ה': לשמוע בקול תודה וכן לספר כל נפלאותיך, לפרסם בהקהל מה חבים לה' - זהו בעצם מובנה של תודה. עכ"ל. וענין זה של השמיע נפלאותיו של קוב"ה כבר מובא בחז"ל (דבש לפי לרבינו החיד"א, מערכת נ אות ה, נפלאות): זוכר נפלאותיו יתברך, בעבור זה ניצול מצרה. וכ"כ בשוחר טוב מזמור ע [אות א]: ולא גאל ישראל ולא עשה עמכם אלא בשביל שיהיו מזכירין נפלאותיו. אמר דוד, אם כן אני מזכיר ותצילני. עכ"ד רז"ל. ויותר מזה ראה בזוח"ב רע"מ פרשת בא, מא ע"א: כגוונא דא חובה איהו על בר נש לאשתעי תדיר קמי קודשא בריך הוא ולפרסומי ניסא בכל אינון ניסין דעבד. וע"ש בניצוצי זהר לר"ר מרגליות אות א. ובהקדמתו להרעיא מהימנא - ספר המצות (ג ע"א) פקודא כו שמביא מזהרי חמה לר"א אזולאי כאן (בדף ל, ב), שמצוה על כל אדם לספר הנפלאות שעשה עמו הקב"ה (וכך גם באור החמה פרשת בא נ ע"ב ד"ה והרא"ג). וז"ל שם בד"ה כגוונא דא חובה איהו על בר נש וגו': הכרח גדול הוא להרמב"ן ז"ל שמנה בכלל המצות וזכרת את כל הדרך (ראה עשין מצוה שביעית, בסוף ההוספות למצוה זו), שמצוה על כל אדם לספר כל נפלאות שעשה עמו הקב"ה בפרטות. וכן ראיתי אנשי מעשה שכתבו בכתב כל העתות שעברו עליהם וכל הנפלאות שעשה הקב"ה עמהם, וכותבין אותו בקיצור, ומוליקים אותו כתב עמהם, ומידי יום ויום עוברים עליו לספר שבחיו ית'. וכן ראוי לעשות. עכ"ל.

ג. עתה נשוב לבאר את הסיפור.

ויקם יונה. באשר היתה לו רעה על שמנע את עצמו מן הדיבור לא הוסיף עוד למנוע את עצמו, כאשר אמר בתפילתו 'אך אוסיף להביט אל היכל קדשך'⁸¹, והשכים והלך לנינוה: **גדולה לאלוקים.** גדולה מאוד עד שעניי ה' מיוחדים עליה, והיא מדינה בפני עצמה, ובאה לקיים או להפר את תכלית האלוקים בבריאת העולם⁸²:

ד. ויחל יונה וכו'. התחיל⁸³ לבוא בעיר. כל כך היו קרובי תשובה⁸⁴, שטרם שכיחה יונה ללכת בכל העיר כבר האמינו בדבריו וקראו צום: **עוד ארבעים יום**⁸⁵. רצוננו לדבר על זה בפסוקים הבאים⁸⁶:

ה. אנשי נינוה כל כך היו קרובי תשובה⁸⁷, שטרם הדבר יצא מפי המלך⁸⁸ היו מתכסים בשקים ועושים תשובה, וכאשר ציוה המלך אז כבר נעשתה עצתו:

81 ראה לעיל הע' 74.

82 וכעין זה מפרש גם רמ"ה: נינוה היתה עיר גדולה כל כך, היתה לה חשיבות במידה כזאת, שהתנהגותה תשפיע על מטרות ה' במידה מעודדת או מעכבת. היא נמצאת, איפא, ראויה להתחשבות מיוחדת בעיני ה'.

83 שלא כבמבול (בראשית ה. י) ויחל עוד שבעת ימים, וכמובא ברש"י שם, ויחל: לשון המתנה, וכן (איוב כט, כא) לי שמעו ויחלו, והרבה יש במקרא. וראה בדברי רבנו בבראשית שם: היה אפשר לפרש את "ויחל" בהוראת המתנה, כקיצור של וייחל, או כדוגמת "ויחילו עד בוש" (שופטים ג, כה; אך שם עיקר הוראת ויחילו היא ציפיה לדבר), אולם על פי זה לא יתיישב האמור כאן: עוד שבעת ימים אחרים, שכן הכתוב לא סיפר שכבר המתין לפני כן שבעת ימים. אולי יש לפרש ויחל כלשון הפעיל - משורש חלל (=התחיל) או משורש "חול", ויהיה זה פירוש הפסוק: נח רצה שיחולו שבעת ימים אחרים, ורק אח"כ הוסיף ושלח את היונה מן התיבה.

84 מונח זה "קרובי תשובה" מקורו בפדר"א ריש פ"ט, בתנחומא ויקרא סי' ח, במכילתא הנ"ל בריש פרשת בא, וגם מובא ברד"ק בתחילת הפירוש לספר יונה: פעם שלישית שלחו על נינוה להחריבה, דן דין יונה בינו לבין עצמו ואמר יודע אני שהגוים **קריבי** תשובה הן [בתנחומא הגי' **קרובי**] וכו'.

85 עי' בפירוש רבנו לבראשית ז, ד ארבעים יום: החכמים (בראשית רבה לב, ז) רואים כאן רמז לארבעים יום של יצירת הולד. אכן ייסורי המבול היו ייסורים של יצירה, ועולם חדש נוצר בימי השואה. וז"ל המ"ר שם: כי לימים עוד שבעה וגו', א"ר שמעון בן יוחאי הן עברו על התורה שניתנה לארבעים יום, לפיכך ארבעים יום וארבעים לילה, א"ר יוחנן בן זכאי הם קלקלו את הצורה שניתנה לארבעים יום, לפיכך ארבעים יום וארבעים לילה. וחבל על דאבדין.

87 אולי כדעת שמואל בתענית טז, א: וישבו איש מדרכו הרעה ומן החמס אשר בכפיהם (יונה ג, ח). מאי ומן החמס אשר בכפיהם, אמר שמואל אפילו גזל מריש ובנאו בבירה מקעקע כל הבירה כולה ומחזיר מריש לבעליו. ושלא כדברי ר"י בירושלמי תענית פ"ב דף ה"א: אמר רבי יוחנן, מה שהיה בכף ידיהם החזירו, מה שהיה בשידה תיבה ומגדל לא החזירו (מובא בילק"ש יונה רמז תקנא סו"ס ג). וראה לעיל בהע' 35.

88 לפי אחת הדעות בחז"ל מלך נינוה היה פרעה מלך מצרים (פרד"א פמ"ג, וע"ש ברד"ל): ר'

ז. **האדם והבהמה.** חשבו כי המהפכה תהיה כמהפכת סדום ועמורה שימותו כולם כאדם כבהמה, ולכן ישובו כולם באשר הרעה תבוא עליהם:

פרק ד

א. **וירע ליונה רעה גדולה.** אין טעמו שהרע לו ולא היה טוב בעיניו, כי זה כתוב אחרי כן 'ויחר לו', ואם יהיה כן היה לו לומר 'וירע לו מאוד' ולא 'וירע לו רעה גדולה'. ויתכן שהיה לו חולי בעבור הצער הגדול, או יתכן שהרעו לו אנשי נינוה ולעגו עליו⁸⁹ על אמרו 'נינוה נהפכת' והנה לא נהפך⁹⁰: **ויחר לו.** לא ידענו טעם לחריתו, הלא דבר

נחוניא בן הקנה אומר תדע לך כח התשובה, בוא וראה מפרעה מלך מצרים והצילו הקב"ה בין המתים, מניין שלא מת, שנאמר (שמות ט, טו) כי עתה שלחתי את ידי ואך אותך ואולם בעבור זאת העמדתיך וכו'. והלך ומלך בנינוה. והיו אנשי נינוה כותבים מכתבי עמל וגוזלים איש את רעהו ובאים איש על רעהו במשכב זכור, ובא אצלו מעשיהם הרעים. וכששלח הקב"ה ליונה להינבא עליה להחריבה, שמע פרעה ועמד מכסאו וקרע בגדיו ולבש שק ואפר והכריז בכל עמו שיצומו כל העם שני ימים, וכל מי שיעשה את הדברים הללו ישרף באש. וכך גם מובא בבעל הטורים (שמות יד, לא) ויאמינו: ב', ויאמינו בה', ויאמינו אנשי נינוה באלהים (יונה, ג ה) וכו', שלא נשאר בהם אלא אחד והוא פרעה והלך לנינוה ומלך שם. וזהו ויאמינו אנשי נינוה באלהים, שנזכר למה שראה במצרים ועל הים (פדר"א שם). ועי' באלשיך תהלים קו, יב (הנני מודה לאחי הרב דניאל שהפנה את תשומת לבי לכך). ועי' במכילתא מסכתא דויהי פרשה ו ד"ה וישבו המים: ר' נחמיה אומר חוץ מפרעה, עליו הכתוב אומר ואולם בעבור זאת העמדתיך (שמות ט, טז). ויש אומרים באחרונה ירד פרעה וטבע.

89 וכעין זה פירש רמ"ה: **וירע וגו' רעה גדולה** מרמזות על רעה ממשית אשר אירע ליונה. יתכן מאוד שמבין מכלול רחב של מאות אלפים איש יהיו פרטים אשר יסיתו את העם נגדו, ויעמידו אותו כנביא שקר, כדובר כזב. עכ"ל. וכך אירע גם לדוד וילקו"ש שמ"א רמז קמא בשם מדרש ילמדנו, ור' דב היימאן במקורות הילקוט מפנה גם לתנחומא תולדות ס"ו ו, ליחזקאל (פתיחתא לאיכ"ר ס"ו יב ר' חנינא בר פפא פתח), להושע (הושע א, ב. אולם ראה ראב"ע שם המפרש שמדובר בחלום) ולירמיה (פסדר"כ פס' דירמיה פסק יג קטו ע"ב ביחס למוצאו, וכן בהמשך חייו בזלזול לגבי נבואותיו) שאנשי הדור לעגו עליהם והתבזו בפני העם. ועי' להלן בהע' 97.

90 ראה בהרחבה בתנחומא וירא ס"ו יג וה' פקד את שרה. ועי' בהל' יסוה"ת פ"י ה"ד: דברי הפורענות שהנביא אומר... אם לא עמדו דבריו אין בזה הכחשה לנבואתו, ואין אומרים הנה דבר ולא בא, שהקב"ה ארך אפים ורב חסד ונחם על הרעה ואפשר שעשו תשובה ונסלח להם כאנשי נינוה, או שתלה להם כחזקיה. אבל אם הבטיח על טובה וכו'. ובקריית מלך שם מציין את מקורו מירושלמי סנהדרין פי"א ה"ה (ושם צוין לרמב"ם בציון ירושלים): אמר לו תן סימן לדבר, אמר ליה [ירמיהו לחנניה בן עזור הנביא] אני מתנבא לרעה ואיני יכול ליתן סימן לדברי, שהקב"ה אומר להביא רעה ומתנחם, ואתה מתנבא לטובה, את הוא שצריך ליתן סימן לדבר (ראה ירמיה כח, א-ג). ובענין ספיקו של יונה הנביא, שיחשבוהו נביא שקר, ראה בשו"ת זית רענן לר' משה זילברברג (ווארשא תרכ"ט) בהקדמה לדרוש א, ס"ו ז ג ע"ב.

נאה הוא וראוי לשמוח עליו אם הציל איש נפש אחת מרדת שחת⁹¹, ויונה הוא הציל ממות ומשחת עיר גדולה ומלך⁹² על דרך נוח ונקל רק בדיבור אחד, הלא היה לו לשמוח שמחה גדולה, ולמה חרה לו?

ונאמר בענין זה כי לא חרה [אלא] רק על לשון הנבואה⁹³, שאם היה לשונה שובו שובו מדרכיכם הרעים⁹⁴ ואם לא תשובו תיהפך העיר עד ארבעים יום - לא היה מצטער, אבל עתה אמר 'ונינוה נהפכת' על כל פנים, והוא ידע כי אל רחום ה' וכי לא יחפוץ במות הרשע כי אם בשובו וחיה⁹⁵, וגם שבני נינוה⁹⁶ קרובי תשובה הם ושלא יהפוך ה' אותם. וחשב שיהיו בני נינוה מריעים אותו, ואומרים נביא שקר אתה, לא נראה אליך ה'⁹⁷, כאשר עשו. והוא לא היה שלם במידת העשירות, והיה לו חפצים⁹⁸ בכל עת, ולא שמח בחלקו להיות נבזה בעיני האדם - אבל חפץ וחמוד

91 עי' יונה ב, ז: לקצבי הרים ירדתי הארץ ברחיה בעדי לעולם ותעל משחת וגו'. וכעין זה פירש רמ"ה (ד, א): כך עלתה ביד יונה שליחותו הראשונה בשלמות, הצלת עיר גדולה. כלום צריך היה להיות אדם מאושר יותר מיונה! אבל לא - וירע אל יונה, בעיניו זה היה אסון גדול שגזירה ללא תנאים עליה הוכרז תִּעֲבֹר.

92 עי' שהש"ר פ"א סי' ג ד"ה על כן עלמות אהבוד: אמר לו הקדוש ברוך הוא, הא לך עלמות הרבה, דכתיב (בראשית יב, ה) ואת הנפש אשר עשו בחרן... אלו הגרים שגיירו אברהם ושרה.

93 השווה עם פירוש רמ"ה ד, א, שדבריו שם תואמים בתוכנם את מה שמביא אביו רשר"ה כאן: כאשר ניתן את דעתנו על התופעה המבישה של ההתעללויות המדהימות אשר ישעיהו הנביא וירמיהו הנביא סבלו מיהודים מושחתים, אזי לא יפלא אם יונה כיהודי אשר הוציא בירה שלמה מכליה, עתה כשקרון מדומה יתנסה ברדיפות קשות, ואפילו ביחס בלתי אנושי... מכל מקום הצמיחה המהירה של הקיקיון לעשב גדול כל כך... היתה משהו בולט מאוד, שבזכותו שוב זכה להיות מוכר כנביא של ה', וניצל מכל עול, וגם כבודו במקומו היה מונח. עפ"י יחזקאל לג, יא.

94 עפ"י יחזקאל יח, כג: החפץ אחפץ מות רשע נאם אדני ה', הלוא בשובו מדרכיו וחיה. ואולי כאן המקום להזכיר את דברי בעל הרוקח בפירושי סידור התפילה (מהד' הרשלה, ירושלים תשנ"ב, סי' קכה, עמ' תרמא) בענין **זכרינו לחיים מלך חפץ בחיים**: זכרנו לחיים וכו', הרי י"א תיבות כנגד... וכן החפץ אחפץ מות הרשע נאם אדני ה', הלוא בשובו מדרכיו וחיה - יא תיבות. ועי' בטור או"ח הל' ר"ה סי' תקפב, ובב"ח שם אות ה. וכן מובא בערוה"ש שם סע' א.

95 וגירסת המכילתא הנ"ל ועוד מדרשים, וכן בירושלמי סנהדרין פ"י ה"ה ועוד: הגויים קרובי תשובה הם, וכן ברש"י יונה א, ג. ראה בהרחבה במאמרו של הרב ישראל דנדרוביץ "ואיך ישמעני פרעה - קל וחומר שיש עליו תשובה?" שבו "עיון מקיף במהות הכלל שהגויים קרובי תשובה הם", (קובץ בית אהרן וישראל גליון 142 - שנה כד גליון ד, ניסן-אייר תשס"ט, עמ' קסג-קעג).

96 עפ"י שמות ד, א. ועי' רש"י כאן: אמר עכשיו יאמרו הגויים שאני נביא השקר, וכמו שאכן קרה לו בירושלים, כדאיתא בתנחומא ויקרא סי' ח (שהובא לעיל בהע' 60): ולמה ברח... פעם שניה שלחו לירושלים להחריבה, ועשה הקדוש ברוך הוא ברוב רחמיו ונחם על הרעה ולא חרבה, והיו קורין אותו נביא השקר.

98 ר"ל דרישות, חמדות ובקשות.

אחר כבוד. ולכן ברח תרשישה בתחילה, כי ידע שיעשה ה' רחמיו וירעו אותו הנינוים. ועתה באשר היתה מחשבתו בפועל לפניו, חרה לו עד מאוד, ואמר:

ב. הלוא זה דברי עד היותי על אדמתי. רצוני, כי בהיותי עוד על אדמת הקודש והנבואה⁹⁹ חשתי זאת, וקדמתי ואמרתי לברוח על כן¹⁰⁰, ז"ש על כן קדמתי לברוח תרשישה, באשר ידעתי מדתך הרחמים, ותסלח וירעו לי, ז"ש כי ידעתי כי אתה אל חנון ורחום¹⁰¹ ארך אפים ורב חסד ורחם על הרעה:

ובאמת היה צורך גדול באומרו כן. כי אם ידעו [בני] האדם שהעולם חרב עכ"פ, ושמוסדי תבל ירגזו ויאבדו המה עד עולם, יבקשו כל עזר ועבר האפשרי, וגם ינסו פעם אם אין תועלת מאומה בהטבת המעשים וישובו וימלטו, אף כי תשובתם איננה תשובה מורגשת ומעוררת מן הלב. אבל אם יאמר הנביא כי המשחית תלוי במעשיהם, וכי יוכלו להסירו בהטבת מעשיהם, ספק גדול אם ישובו, וקרוב להם לאמור 'מה זה ועל מה זה', 'לא תגיש ותקדים בעדנו הרעה'¹⁰², איך ינהיג ה' יתברך את כל העולם כולו בני אנושים אנושים. ולכן היה צורך גדול לאמר 'נינוה נהפכת', אף כי ירעו לו בזה:

ד. ההיטב חרה לך. היטב ונכון הוא שחרה¹⁰³. ויונה הודה לדברי ה' יתברך, כי לא השיבו:

99 וכך ברד"ק: בעוד היותי. וכן עוד זה מדבר (איוב א, טז יז). וכך גם בקהלת יב, א: עד אשר לא יבאו ימי הרעה - מפרש הלשון עד אשר כמו בעוד אשר וגו'. וכן כוונת הלשון (יונה ד, ב) הלוא זה דברי עד היותי על אדמתי (תורה תמימה קהלת פי"ב הע' ב).

100 וכעין זה פירש רמ"ה: לברוח תרשישה [להתחמק מנבואתו]. ברור שהכרזה בתנאי לא היתה יוצרת את הרושם המעמיק. הקב"ה צריך היה איש שהיה מוכן להקריב את עצמו להצלת אחיו בני האדם. אין הנביא רשאי לחשוב על עצמו, מידה זו חובת להיות ממדויותי, כלשון חז"ל להיות "עשיר", הוה אומר: שמח בחלקו, ואין דבר שלבו מבקש. יונה חונך כאן לרמה ז.

101 בלשון זה מופיע שמונה פעמים בנ"ך, ולא בלשון רחום וחנון המופיע שלש פעמים - פעם אחת בתורה ופעמים בנ"ך. ע"י בפירוש רבנו לשמות לג, יט בסוף דבריו בפירוש המונחים חנון ורחום: ביסודו של דבר "חנון" משמעו להוות, לתת ברכה לעתיד. רחמים היא המדה השניה, שבלעדיה אין כל יצור יכול להתקיים... ולפיכך היא תשאר לכל חייו "רחם" שעמו מגן ושמידה. משום כך לעולם "חנון" קודם ל"רחום". ובמקום ש"רחום" נזכר ראשונה (כמו להלן לד, ו; תהלים פו, טו; קג, ח) - אין זה אלא חידוש הענקת חנינה. וע"י בהרחבה בשל"ה מסכת פסחים מצה עשירה סוף דרוש חמישי תסא (דפו"י דף קעד ע"ב): עוד יתורצו שני פסוקים המשונים בלישנא, כתיב (תהלים קמה, ח) 'חנון ורחום ה' ארך אפים וגדל חסד', וכתוב (שם קג, ח) 'רחום וחנון ה' ארך אפים ורב חסד' וכו'.

102 עפ"י עמוס ט, י.

103 וכך ברד"ק, ההיטב חרה לך: אם חרה לך מאוד. ולא אמר לו עוד, אלא ר"ל עוד אראך אות שאינו מן הדין שיחרה לך על סליחתו לשבים. והיטב ענינו חוזק הענין. וכן ואכת אותו טחון היטב (דברים ט, כא), שברו היטב (מל"ב יא, יח) וכו'. ומסביר רמ"ה בבהירות: במקומות כגון "ודרשת היטב (דברים יז, ד), באר היטב (שם כז, ח) ועוד, וכן להלן בפסוק ט: ההיטב חרה לך, מורה היטב מכל מקום כתואר פעל, עצמה של דרגה. בראשית לב, יג - היטב

ו. **קקיון**. לא ידענוהו¹⁰⁴, והוא מן הנְטָעִים: **להציל לו מרעתו**. אם רעתו היתה חום¹⁰⁵ – הקיקיון הזה צל מחורב ושרב וריחו מרפא, ואם הרעו לו וצערוהו – הקיקיון הזה מראהו כמראה האלוקים, ולכן נראה בעיניהם כנביא ולא צערוהו עוד¹⁰⁶:
ת. חרישית¹⁰⁷. תואר לחוזק הרוח, אם מפני שהכל מחריש ושותק בעבורו כי קולו בכוח יחיל מדבר¹⁰⁸ ולא נשמע קול אחר בפניו, אם מפני שהוא חורש בקרקע ונוקבהו, כענין שאומרים בל"א¹⁰⁹ ein schneidender Wind:
ט. ההיטב חרה לך. זה יותר נכון לפרש 'היטב' כמו מאוד¹¹⁰, כמו שבדברי חז"ל היטב הדק¹¹¹ בשעת פיטום הקטרת. ועל דרך זה יותר נאה תשובת יונה:

איטיב עמד; ישעיה א, יז – למדו היטב, ירמיה ז, ה – אם היטיב תיטיבו את דרכיכם, וכיו"ב, הוראתו ללא כל ספק מקור, ומובנו: לעשות טובה. מכיוון שכאן לפי הטעמים [ההיטב בטפחא] יש להפריד בין ההיטב ובין חרה לך, בניגוד לפסוק ט, לכן כאן משמעויותו כמקור [לעשות טובה] כלומר: נושא של הנשוא: "הרה". יש כאן טענה חמורה, הלובשת צורת שאלה: ובכן, לעשות טובה – זה מרגיז אותך? אין כאן שאלה המצפה לתשובה, ולכן לא באה תשובה. הנביא עזב את העיר כשהוא מחריש. לעומת זאת פסוק ט, שם זה באמת שאלה, ההיטב חרה לך על הקיקיון? וכן יונה משיב בדרך חיובית, ויאמר היטב חרה לי עד מות.

- 104 כנראה שר"ל שרשר"ה לא הכיר עץ זה באופן **אישי**. בענין תכונות האתרוג (ויקרא כג, מ) מצטט רבנו מספרו של איש הבוטניקה והזואולוגיה ה' ג' רייכנבאך (Reichenbach, H.G.) Ricineae 2(2): (Ludwig; Flora Germanica Excursoria, Leipzig 1832). בחיבור זה בעמ' 764, 753 גם מוזכר שמן הקיק – הקיקיון. עי' ברד"ק המביא באריכות מן הגמרא (שבת כא, א) ריש לקיש אמר קיקיון דיונה, אמר רבה בר בר חנה לדידי חזי לי קיקיון דיונה וכו'. גם רמ"ה בפרושו מציין ש"איננו יודעים מהו הצמח שנקרא כך".
- 105 כדעת רש"י: מחום השמש. וכן בראב"ע בפירוש הראשון ובאלשיך הק'.
- 106 השווה עם דבריו של בנו רמ"ה המובאים לעיל בהע' 93.
- 107 ובספר השרשים לר"י נ' גאנח (ברלין תרנ"ו, עמ' 172) בערך חרש: רוח קדים חרישית, ניחס אותה אל הפרק אשר יהיה בו החריש והוא פרק קר ויבש, והיתה הרוח ההיא קרה ויבישה והוסיפה בנזקו.
- 108 בתהלים כט, ח **מתרגם** רשר"ה לפי רש"י שם: לשון חיל כילודה (ירמיה ו, כד).
- 109 רוח חותכת.
- 110 עפ"י הרד"ק כאן: אם חרה לך מאוד, וכן בירמיה ב, לג בדעה השניה – ולא כפירוש ראשון שם מלשון להיטיב את מעשיך.
- 111 עי' ירושלמי יומא פ"ד ה"ה: וכשהיה מידק היה אומר הדק היטב הדק היטב שהקול יפה לבשמים, וכן בכריתות ו, ב.